

12 EYLÜL 1980 DARBESİ İLE 28 ŞUBAT 1997 DARBESİ ARASINDA DİN- SİYASET İLİŞKİLERİ ve DİN EĞİTİMİ POLİTİKALARI

Dr. Sinan ATEŞ*

ÖZ

Çok partili hayata geçiş sürecinin başlamış olması, dünyada yaşanan Soğuk Savaő esnasında Türkiye'nin bu savaőta ABD'nin yanında yer alması ve II. Dünya Savaşı sürecinin ÷lke içerisinde oluőturduĐu iktisadi buhran neticesinde 1946-1950 yılları arasında Türkiye'de "dini uygulamalarda liberalleőme" olarak adlandırılan bir s÷re yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu s÷recin ardından 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti, 1946-1950 arasında başlayan dini uygulamalarda liberalleőme s÷recine hız kazandırmış ve bu s÷reci 1960 darbesine kadar devam ettirmiőtir. 1960 darbesi sonrası ise farklı bir durum ortaya çıkmıő ve din politikaları hususunda bazı değişiklikler yapılmış olup 12 Eylül 1980 Darbesi'ne kadar bu durum devam etmiştir. 12 Eylül Darbesi'nden sonra da bu s÷re devam etmiş ve din politikaları bağlamında bazı değişiklikler yapılmış ve bir takım uygulamalar gerçekleőtirilmiőtir. Bu sebeple 12 Eylül Darbesi sonrası din-siyaset ilişkisinin geliőiminin anlaőılıp ortaya konulması önem arz etmektedir. Bu alıőmada 12 Eylül 1980 Darbesi'nden 28 Şubat Darbesi'ne kadar Türkiye'de din olgusuna iliőkili izlenen temel politikalar ile bunların uygulanmasına iliőkili hususlar üzerinde durulacaktır. Çalışmada çok partili hayatla birlikte Demokrat Parti'nin din politikaları üzerindeki etkisi ve 27 Mayıs Darbesi sonrası din politikaları özetlendikten sonra, din konusunda gündeme gelen okullarda din eğitimi, 1980 sonrası okullarda din eğitimi, din eğitiminde muafiyet Şartları, din eğitiminde yaklaşım tarzı, din k÷ltürü ve ahlak bilgisi ders kitapları, laikliğe aykırılık gerekçesiyle siyasi parti kapatma, başörtüsü sorunu ve 28 Şubat S÷reci din/laiklik politikaları, sekiz yıllık zorunlu eğitim gibi temel konular kronolojik sıraya uygun olarak ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül Darbesi, 28 Şubat Darbesi, Din Politikaları, Laiklik, Din-Siyaset İlişkisi

RELIGION-POLICY RELATIONSHIP and POLICY of RELIGION EDUCATION BETWEEN SEPTEMBER 12, 1980 COUP D'ETAT- FEBRUARY 28, 1997 MILITARY INTERVENTION

ABSTRACT

With the beginning of multiparty lifelong transition process and during the Cold War in the world, Turkey was alongside the U.S.A. and at the same time, The World War II process created a crisis within the country. All these caused a process called "liberalization in religion" between the years of 1946-1950 in Turkey. Following this process, the Democratic Party, which came to power in 1950, accelerated the process of liberalization in religion and the Democratic Party continued this process until the 1960s. A different situation emerged after the 1960 coup d'état and there have been some changes in religious policies, this situation continued until the September 12th coup d'état. This situation also continued after the coup d'état, some changes were

*Cumhuriyet Tarihi Araőtırmacı, sinanates84@gmail.com

made in the context of religious policies, a number of implementations were actualized. Therefore, after the September 12th coup d'état, it is important to reveal the understanding and development of the relationship between religion and politics. In this study, it will be focused on the basic policies concerning the religious phenomenon from the September 12th coup d'état until February 28th coup d'état in Turkey and the issues related to their implementation. In this study, after summarizing the Democratic Party 's influence on religious policy with the multiparty life and after May 27th, religious education in schools which became the main topic of agenda about religion, religious education in schools after 1980, the exemption conditions in religious education, manner of approaching to the religious education, course books of religious culture and knowledge of ethics, closure of political parties due to the contradiction of secularism, headscarf issue and the February 28th process of religion / secularism policies and eight years of compulsory education will be handled in accordance with chronological order.

Keywords: September 12th military Coup d'état; February 28th military coup d'état; Religion Policies; Secularism; Religion-Politics Relationship.

Giriş

Cumhuriyetin 1923 yılında kurulmasından itibaren ilk defa çok partili döneme geçilmeye başlanması 1945'te gerçekleşmiştir. Bu yönüyle 1945 yılı, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi hayatında bir dönüm noktası mahiyetindedir. (Öztemiz, 1997: 46)¹ 1923-1950 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarı ülkeyi tek başına yönetmiştir. Bunun yanı sıra CHP ülkeyi 1945 yılına kadarki süreçte de tek parti idaresi altında yönetmiştir. Atatürk döneminin ilk yıllarında çok partili sisteme geçişin sağlanması adına bazı girişimlerde bulunulsa da bu çabalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu girişimlerin ilki Atatürk'e rağmen kurulmuş olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, bir diğeri ise Atatürk'ün rızası ile ihdas edilmiş olan Serbest Cumhuriyet Fırkası olmuştur. Buna mukabil, mezkûr siyasi partilerin örgütlenmede yetersiz kalması, muhalif partilerin ülkedeki ayaklanmaların merkezi hâline geldiği veya geleceği düşüncesi ve II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi gibi nedenler 1945 yılına kadar tek parti rejiminin devam etmesine sebep olmuştur. (Ateş, 2018: 86)

1946 yılında oluşan demokratik ortamda, bir taraftan din politikalarında bazı yumuşamalar tezahür etmiş bir taraftan da Demokrat Parti (DP) kurulmuştur. Bu dönemde din eğitimi gibi bazı konular gündeme gelmeye başlamıştır. 1949'da Şemsettin Günaltay'ın Başbakanlığa getirilmesi ile CHP'de de din politikaları noktasında bir yumuşama meydana gelmiştir. 1948-1949 eğitim-öğretim yılından itibaren, CHP'nin değişen din siyaseti çerçevesinde ilkokullara seçmeli din derslerinin konulduğu görülmektedir. Program dışı okutulan bu dersler, 1950-51 öğretim yılından itibaren seçmeli olmakla birlikte programa dâhil edilmiştir. 1951-52 ders yılından

¹Bu dönem çok partili hayata geçiş sürecinde DP kurulmuştur (7 Ocak 1946). Kuruluş gününde parti tarafından basına yapılan açıklamada, şartların önceki dönemlerden farklı olduğu; Atatürk'ün de zamanında ikinci bir partinin varlığını gerekli gördüğü vurgusu yapılarak DP deneyiminin farklı olacağı mesajı verilmiştir. Bkz. Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 193.

itibaren de öğretmen okullarının ikinci devrelerinin birinci ve ikinci sınıflarına, haftada birer saat olmak üzere zorunlu din dersleri konulmuştur.

Din eğitimi konusunda CHP iktidarı zamanında atılan adımlar, DP hükümetleri zamanında da devam ettirilmiştir. Okullardaki programlara din derslerinin eklenmesi ve imam-hatip okullarının açılması, bazı tartışmalara sebep olmuştur. Bu derslerin müfredata eklenmesini istemeyen grubun bir kısmı, laiklikle bağdaşmayacağını savunurken diğer bir kısım ise bu hareketin bilime sırt çevirme ve hurafelere taviz verme anlamına geldiğini ileri sürmüştür. Dinî eğitimin müfredata eklenmesini isteyen grup içerisinde de iki farklı görüş bulunmaktaydı. Bir grup din eğitiminin devlet kontrolünde olması gerektiğini ve böylece aşırılığa meydan verilmeyeceğini savunurken diğer grup, bu konuyu demokrasi çerçevesinde değerlendirmiş ve vicdan özgürlüğü açısından din eğitiminin tamamen serbest olması gerektiğini savunmuştur.

DP'nin 1950'de iktidara gelmesiyle bu ılımlı hava devam etmiş ve halk üzerinde de bunun pratik yansımaları görülmüştür. 1954 seçimlerinin ardından açıklanan hükümet programında, eğitimle ilgili bir önceki programlardan farklı bir görüş ortaya konmamıştır. Bir önceki hükümetin programında belirtildiği gibi bir devletin güvenliği ve gelişmişliğinin yalnız iktisadi verilerle garanti altına alınamayacağı belirtilmiştir. Din politikalarındaki bu ılımlı ortam, zaman zaman sekteye uğrasa da 1960 yılına kadar devam etmiştir.

27 Mayıs 1960 Darbesi'nin gerçekleşmesinin ardından bu ılımlı ortam, durağanlık göstermiştir. Bunun yanı sıra 27 Mayıs Darbesini gerçekleştiren askerler, din aleyhtarı olmadıklarını ifade etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Ancak 27 Mayıs Darbesi'nden sonraki dönemde bazı konularda din politikalarındaki ılımlı havayı olumsuz etkileyen bazı meseleler tezahür etmiştir. Dolayısıyla din politikaları bağlamında görülen durağanlık, 12 Eylül 1980 Darbesi'ne kadar devam etmiştir.

Bu çalışmada iki darbe arasında yani 12 Eylül ile 28 Şubat arasındaki dönemde dine yaklaşım konusu ele alınmıştır. Bunun için öncelikle çok partili hayata geçişin ardından DP'nin din politikaları üzerindeki etkisi ve 27 Mayıs Darbesi sonrası din politikaları özetlenmiş, din konusunda gündeme gelen okullarda din eğitimi, din eğitiminde muafiyet şartları, din eğitiminde yaklaşım tarzı, din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitapları, başörtüsü sorunu, laikliğe aykırılık gerekçesiyle siyasi parti kapatma, 28 Şubat Süreci, sekiz yıllık zorunlu eğitim incelenmiştir.

Çok Partili Hayata Geçiş ile Birlikte DP'nin Din Politikaları Üzerindeki Etkisi ve 27 Mayıs Darbesi Sonrası Din Politikaları

DP'nin 7 Ocak 1946'da kurulması ile oluşan nispi demokratik havada, TBMM'de, devletin din politikasına ilişkin eleştiriler gündeme gelmeye başlamıştır. Bu kapsamda laikliği yeniden yorumlayan muhalefet, TCK'nın 163. maddesinin değiştirilmesine yönelik kanun önerisi ile Osmanlı Hanedanının mal varlığıyla ilgili soru önergesi üzerinden görüşlerini ortaya koymuştur (Öztemiz, 1997: 52-53).

1946'da din eğitiminin TBMM'de gündeme gelmesinden sonra 1947'de toplanan CHP 7. Kurultayında devletçilik ve laiklik ilkelerinin liberalleştirilmesi yönünde kararlar alınmıştır. Dini uygulamalarda reform, Diyanet İşleri Başkanlığının devletin organik yapısı içinden çıkartılması, dine önem veren bir siyasal tutumun izlenmesi,

özellikle kırsal alandan gelen parti üyeleri tarafından savunulmuştur. Nitekim yaklaşan seçimlerin de etkisiyle 1948'den itibaren CHP'nin din eğitimi konusundaki katı tutumu yumuşamaya başlamış, 1949'da ise ilkokullarda seçmeli din dersi getirilmiştir (Öztemiz, 1997: 55).

CHP'nin tek parti yönetiminin son dönemindeki yumuşama politikaları 15 Ocak 1949'da Şemsettin Günaltay'ın Başbakanlığa getirilmesi ile belirgin hale gelmiştir. Bu dönem içinde dini söylem ve semboller kamusal alanda daha sık görülmeye başlamıştır. 1 Mart 1950'de, 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Şeddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun'da değişiklik yapılarak "Türk büyüklerine ait türbeler ve sanat değeri olan türbelerin MEB tarafından açılmasına karar verilmiştir (Öztemiz, 1997: 56).

Cumhuriyet tarihinde meydana gelen dönüm noktalarından birisi de 1950 baharında gerçekleşen seçimlerdir. Bu seçimler Türkiye'deki çok partili rejimin de baharı anlamına gelmektedir. 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerde iktidara karşı tepkisini ortaya koyan toplum, DP'yi iktidara taşımıştır. Artık Türkiye'de birçok konuda değişim ve dönüşümün gerçekleşmiş olduğu 10 yıllık DP dönemi başlamıştır (Birand, 1991: 61, 83).

1950 senesinde iktidara gelen DP'nin, Türkiye'de o zamana kadar kurumsallaşmış laiklik algısı hususunda izlediği ılımlı politikalar, halk üzerinde bir rahatlama sağlamıştır. Özellikle Türkçe ezan zorunluluğunun kaldırılması ve din eğitimi üzerindeki yasakların kalkması muhafazakâr kesimin gözünde DP'nin konumunu güçlendirmiştir (Şan, 2012: 17).

DP döneminde din-siyaset ilişkileri bağlamında en önemli faaliyetlerden birisini de İmam-Hatip Okulları ve Kur'an Kursları üzerinde izledikleri politikalar teşkil etmektedir. DP'nin seçimlerde başarılı olmasında kuşkusuz seçimlerden önce vermiş olduğu vaatler önemli bir yer tutmaktaydı. Bu vaatlerin arasında İmam-Hatip Okullarının yeniden açılması ve Kur'an kurslarının yeniden faaliyete başlaması da bulunmaktaydı. Bu dönemdeki vaatlerini yerine getirmek için dönemin en önemli isimlerinden biri olan Tefvik İleri, Millî Eğitim Bakanı olarak görevlendirilmiştir. Bu dönemde İmam-Hatip Okullarının açılmasında ısrarcı olunmasının bir diğer sebebi ise din öğretimini devlet denetimi altına alarak denetimsiz hâlde bulunan şeyhlerin ve cemaatlerin olumsuz etkilerini asgari düzeye indirmektir.

Toplumun din eğitimi konusundaki hoşnutsuzluğunun daha muhalefet yıllarında farkında olan DP, İmam-Hatip Okulları'nın açılmasına yönelik planına öncelikle 1948 yılında Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı kursların açılmasını önererek başlamıştır (Dinçer, 1998: 119). İmam-Hatip Okulları açma girişimi ilk olarak CHP iktidarı döneminde başlamış ise de DP döneminde 1950-51 yıllarında, Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde dinî eğitimi tartışmak amacıyla bir komisyon kurulmuştur. 13 Ekim 1951'de İmam-Hatip okullarının yeniden açılması kararı verilmiştir. Bu okullar ortaokuldan başlayarak ilk devresi dört, ikinci devresi üç yıl olmak üzere toplam yedi yıllık eğitim veren kurumlar olarak açılmıştır.

İmam-Hatip Okulları ilk olarak Ankara, İstanbul, Konya, Kayseri, Isparta, Adana ve Kahramanmaraş'ta açıldı. Bu okullar, iki devreli olarak tasarlandı. Birinci

devrede, ilkökul mezunları kabul edilip dört yıl süreyle eğitim almaktaydılar. İkinci devre ise üç yıl süreliydi ve birinci devreyi bitirenler kabul edilmekteydiler. Buna ek olarak ortaokulu bitirenler bir yıl hazırlık okuyarak ikinci devreye kabul edilmekteydiler (Ayhan, 1999: 173). Birinci devrede dinî derslerden “Kur’an-ı Kerim ve Tecvid, Arapça, Tefsir, Akaid, Kelam, din dersleri, Fıkıh Usulü, Siyer ve Ahlak, Hadis ve Hadis Usulü” dersleri bulunurken ikinci devrede, “Kur’an-ı Kerim ve Tefsir, Arapça, İslam Felsefesi ve Kelam, Fıkıh ve Feraiz, Dinler Tarihi ve İslamiyet, Hadis ve Hadis Usulü, Türk İslam Sanatları” dersleri yer almaktaydı (Ünsür, 2005:139).

1950'de Adnan Menderes, okuduğu hükümet programında “Türk Devrimi” olarak adlandırılan gelişmelerden bazılarının tuttuğunu bazılarının ise tutmadığını belirterek “millete mal olamayan” devrimlerde ısrarcı olmayacaklarını ifade etmiştir. Bununla birlikte DP, kendisinden önceki çok parti dönemlerinin başarısızlıkla sona ermesinden ders alarak program ve propagandalarında din söylemine ihtiyatla yaklaşmıştır. Bu kapsamda, dini örgüt ve yapılanmalara karşı taviz vermediğini gösteren bir tutum sergileme ihtiyacı duymuştur. 1952'de Said Nursi aleyhine dava açılması, yine aynı yıl Büyük Doğu mecmuasının başyazarı Necip Fazıl Kısakürek'in bir yazısından dolayı hapse mahkûm edilmesi, 1953'te Sebilürreşad'ın başyazarı Eşref Edib'in dergideki bir yazısı yüzünden hapse mahkûm edilmesi bu bağlamda değerlendirilebilir. Yine 1951'de Ticaniler adlı tarikat üyelerinin artan eylemleri nedeniyle "5816 Sayılı Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanun" çıkarılarak tarikatın şeyhi 15 yıl hapse mahkûm edilmiştir. Bununla birlikte, 1954'ten itibaren din konusundaki toplumsal görünürlüğe karşı daha liberal bir yaklaşım başlamış ve bu atmosferde tarikat hareketleri zaman zaman canlılık göstermiştir (Öztemiz, 1997: 64-65).

Bu dönemde dikkate değer iki olay TBMM'de Nevşehir Milletvekili Münip Hayri Ürgüplü'nün TCK'nın 105. maddesinin değiştirilerek dinin kendisine ve peygambere ilişkin koruyucu hükümler konulması yolundaki kanun teklifi; ikinci olay ise Fahir Ağaoğlu'nun İslam dininin resmi devlet dini olması için hazırladığı kanun teklifidir. 1957'de yürütülen seçim kampanyalarında ise DP ile Nurcuların yakın ilişki içinde olmaları dikkat çekmiştir. (Öztemiz, 1997: 66-70) DP bu dönem içindeki söyleminde CHP iktidarını halkın dini duygularına saygısızlıkla, vicdanlarına baskı yapmakla suçlamış; buna karşılık CHP de DP iktidarını irticaya destek veren, dolayısıyla Atatürk'e ve devrimlerine ihanet eden bir parti olarak tanımlamıştır (Öztemiz, 1997: 69).

27 Mayıs Darbesi'ni yapan askerler, darbenin ardından din karşıtı olmadıklarını ifade etme ihtiyacı duymuşlardır. Örneğin Milli Birlik Komitesi, darbeden iki ay sonra ilan ettiği bildiriye dinin siyasetten ayrılması gerektiğini vurgulamakla birlikte, kendilerinin Müslümanlığın karşısında bulunmadıklarını belirtmiş ve "Hürriyetin, vicdanın hazinesi olan kutsal dinimizi, gerici siyasal eylemlerin aleti haline sokmaksızın, saf ve lekesiz kılmak, MBK'nın büyük amacıdır." ifadeleriyle askeri yönetimin ideolojik yaklaşımını yansıtmıştır (Öztemiz, 1997: 71).²

² Milli Birlik Komitesi için bkz. Ferit Salim SANLI, *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç, İdeoloji, Politika (1960-1969)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2017, s.63-143.

DP ve onun halefi konumunda olan Adalet Partisi (AP) dini fikirlere karşı daha yakın bir tavır göstermiştir. 1960'lı yıllarda ortaya çıkan burjuvazi sınıfı kendisini devletin bürokratik denetim ve etkisinden çıkarmak istemiştir. AP, zuhur etmiş olan yeni hür inisiyatifleri desteklemiş ve sanayi projelerini sübvansé etmiştir. İlerleyen süreçte, AP bu eğilimindeki hassasiyetini azaltınca küçük esnaf, tüccar ve çiftçi kesimi kendi isteklerini sunacakları başka eğilim ve yollara başvurmuşlardır (Yavuz, 2005: 281).

Okullarda Din Eğitimi

Din dersleri ortaokullarda 1928'e şehir ilkokullarında 1933'e ve köy ilkokullarında da 1939'a kadar okutulmuştur. Bu dönemden itibaren din derslerinin örgün eğitimden kaldırılmış olduğu müşahede edilmektedir. 1947'de hem meclis çatısı altında hem de CHP VII. Kongresi'nde din eğitimine yer verilmesi yönünde talepler dile getirilmiş ve bunun neticesinde din dersleri, 01.02.1949 tarihli ve 70/54-26 sayılı yazı ile program dışında, velinin onayı şartıyla ders harici bir vakit olan cumartesi günleri öğleden itibaren verilmek ve sınıf geçmeye etkili olmamak üzere ilkokullarda 4. ve 5. sınıflara haftalık iki saat ve program harici olarak konmuştur. Çocuğunun bu derse devam edip almasını talep eden öğrenci velilerinin, bu isteklerini yazılı olmak üzere okul idare makamına vermeleri hususu talep edilmiştir (Erdem, 2010: 23).

1956'dan itibaren altı ve yedinci sınıflara da haftada bir saat din dersi konmuştur. 1967'de liselerin birinci ve ikinci sınıfları da din bilgisi dersi alabilmişlerdir. 1976'da ilkokul ve liselerin üçüncü sınıflarına da haftada birer saatlik din bilgisi dersi konmuştur. 1974'ten itibaren ilkokulların dördüncü sınıfından lise ikinci sınıfa kadar bir saatlik din dersi zorunlu hale getirilmiştir. Nihayet 1982 yılından sonra ilköğretimin sekizinci sınıfına kadar haftada iki saat, lisede ise bir saatlik din dersi zorunlu hale getirilmiştir (Fıçlalı, 2010: 136).

1951'de yedi ilde, ilk kez İmam-Hatip okulları açılmıştır. Bu okullar, birinci devresi dört, ikinci devresi üç yıl olmak üzere toplam yedi yıllık bir eğitim vermişlerdir. Ancak 1972'den itibaren bu okulların birinci devresi kapatılmış ve ilköğretimin ikinci kademesine (ortaokul) dayalı İmam Hatip Liseleri olarak şekillendirilmişlerdir. 1974'ten itibaren Ecevit-Erbakan (CHP-MSP) koalisyonu zamanında, bu okullar tekrar yedi yıllık hale getirilmişlerdir. 28 Şubat Sürecine kadar devam eden bu durum, İlköğretimin Kesintisiz Sekiz Yıla Çıkarılması Hakkındaki Kanun ile değiştirilmiştir. Bu kanunla birlikte İmam-Hatip Liselerinin orta kısımları, ilköğretim bünyesine alınmıştır (Fıçlalı, 2010: 140-141).

Aşağıda 1950'den 1980'li yıllara din eğitim ve öğretiminin uygulama süreci kronolojik olarak verilmiştir (Erdem, 2010: 23-24).

- 7 Ekim 1950'de ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında program harici okutulan din derslerinin programa dâhil edilmesi Bakanlar Kurulu kararı ile kabul edilmiştir. Daha sonra Bakanlar Kurulu'nun kararı üzerine valiliklere gönderilen 07.11.1950 tarihli ve 2-2064 sayılı bir genelgeyle din dersleri program dâhiline alınmış ve Türkçe derslerinden olmak üzere haftalık birer saatin din derslerine ayrılması öngörülmüştür. Bu genelge ile 1949 senesindeki genelgenin aksine, çocuklarının din derslerini almasını talep etmeyen öğrenci velilerinin bu taleplerini bir dilekçe ile bildirmesi gerektiği belirtilmiştir.

- 1951'de Köy Enstitülerinin 3. ve 4. sınıflarına, 1953'te Öğretmen Okullarının 9. ve 10. (Lise 1 ve 2) sınıflarına haftada birer saat din dersi konmuştur. 1956'da ortaokulların 1. ve 2. sınıflarına haftada bir saat isteğe bağlı ve derslere devam etmekte olan öğrenciler için mecburi ve sınıf geçmede etkili din dersleri konmuştur.

- 1961 Anayasasının 19. maddesinde "din eğitim ve öğretiminin, ancak kişilerin kendi talebine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin talebine bağlı olduğu" belirtilmiş din eğitimi, isteğe bağlı olmak şartıyla anayasal bir dayanak elde etmiştir.

- 21 Eylül 1967'de Talim Terbiye Kurulu'nun 21 Eylül 1967 tarihli ve 343 sayılı kararıyla 1967-1968 öğretim senesinden sonra lise ve dengi okulların 1. ve 2. sınıflarına anayasanın laiklik prensibine ve isteğe bağlı olmak kaydıyla normal ders saatleri haricinde haftalık bir saat din dersi müfredata konmuştur.

- Talim ve Terbiye Kurulu'nun 22 Mayıs 1974 tarihli ve 347 sayılı kararı ile de 1974-1975 öğretim yılından itibaren ilkokul 4. ve 5. sınıfları ile ortaokul ve liselerin her sınıfına haftalık bir saat mecburi ahlak dersleri konmuştur.

- 23 Eylül 1976'da 345 sayılı Talim ve Terbiye Kurulu Kararı ile ortaokul 3. ve Lise 3. sınıflara isteğe bağlı birer saat Din Bilgisi dersi konmuştur.

1980 Sonrası Okullarda Din Eğitimi

1980'lerden itibaren uluslararası alanda sosyalist bloğun yıkılması ve bunun neticesinde sol siyasetin rekabet sahnesinden çekilmesiyle, liberal politikalar daha ziyade muhafazakâr kanadın yanında duran kitleler tarafından desteklenmiştir. Muhafazakâr kesimin öteden beri devletin resmi ideolojisine hoşnutsuzluk duyması, devletin ekonomik gücünü azaltmak suretiyle devletin resmi ideolojisini esnetmek umudu çerçevesinde daha liberal ekonomik politikalarla buluşma imkânının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Mert, 2017: 118). Aslında bu esneklik sadece ekonomik politikalarla sınırlı kalmamış, diğer bazı noktalar da yansımıştır. Bu noktada 1980'lerden sonra din eğitimi hususunda da bir kısım esnemeler olmuştur.

1982 Anayasasının 24. maddesinde din eğitiminin, gerekçedeki ifadesiyle "istismar ve suiistimali önlemek amacıyla" devletin gözetimi ve denetimi altında olacağı, din kültürü ve ahlak öğretiminin ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan mecburi dersler arasında olduğu ifade edilmiştir. Aynı zamanda bu maddenin gerekçesinde, Müslüman olmayanların din kültürü ve ahlak öğretiminin haricinde tutulacağı söylenmiştir (Erdem, 2010: 24).

1982-1983 öğretim yılından itibaren, 29.03.1982 tarih ve 2109 sayılı Tebliğler Dergisi'nde yayımlanan program doğrultusunda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin ilkokul 4. ve 5. sınıflarda haftalık iki saat mecburi olarak okutulmasına başlanmıştır (Erdem, 2010: 24). 14.06.1973 tarih ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 16.06.1983 tarihli ve 2841 sayılı Kanun ile 12. maddesinde, din kültürü ve ahlak öğretiminin ilköğretim okullarıyla lise ve dengi okullarda okutulan mecburi dersler arasında olduğu ifade edilmiştir (Milli Eğitim Temel Kanunu: 12.04.2018).

Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Başkanlığı'nın 09.07.1990 tarihli ve 1 Sayılı Kararı'nda, azınlık okulları dışında kalan ilk ve ortaöğretim okullarında öğrenim gören TC uyruklu Hristiyanlık ve Musevilik dinlerine mensup öğrencilerin bu dinlerden birine

mensup olduklarını belgelendirmeleri kaydıyla, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine girmelerinin zorunlu olmadığı ancak bu derse girmek istedikleri takdirde, velilerinden yazılı dilekçe getirmelerinin gerekli olduğu belirtilmiştir (Erdem, 2010: 24).

1980 sonrası okullarda din eğitimi noktasında bazı değişiklikler ve yenilikler kendisini göstermiştir. Bu bağlamda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi'nin ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan mecburi dersler arasına girdiği görülmektedir. Bunun yanında TC uyruklu olup Hristiyanlık ve Musevilik dinlerine mensup öğrencilerinse bu dinlere mensup olduklarını belgelendirmeleri şartıyla Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinden muaf oldukları müşahede edilmektedir. Bu dönem, değişen şartlar çerçevesinde din eğitimi hususunda devletin bazı esnek uygulamalara gitmek zorunda kaldığını göstermektedir.

Din Eğitiminde Muafiyet Şartları

Gerek devletin tarafsızlığı ilkesi, gerekse anne ve babanın sahip olduğu hakların korunması adına, inanca dayalı olsun veya olmasın din eğitiminin tarafsız, eleştirel, objektif ve çoğulcu biçimde verilmesi gerekmektedir. Okullarda belirli bir dinin veya inancın öğretildiği durumlarda ise bu dersleri almak istemeyen öğrencilere uygun muafiyetler ve alternatiflerin temin edilmesi gerekmektedir (Erdem, 2010: 9).

Uygulama farklılıkları olsa da mecburi ya da isteğe bağlı din eğitiminin devlet okullarının ders müfredatlarında bulunması Avrupa ülkelerinde yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Ders müfredatında ayrı bir din eğitimine yer vermeyen ülkeler³ olduğu gibi, okullarda din eğitimi dini toplulukların sorumluluğuna bırakan ülke⁴ örneklerine de rastlanılmaktadır. Aynı şekilde birçok ülkede din eğitimi almak istemeyen öğrencilere yönelik muafiyet seçenekleri ve alternatif ders uygulamasının yer aldığı görülmektedir (Erdem, 2010: 9-10).

Bazı uluslararası devletlerin, din eğitimi dersleriyle diğer dersler arasında herhangi bir ayrıma gitmeden ailelerin din ve felsefi inançlarına saygılı olması gerektiği hususu üzerinde durmuştur. Örneğin BM İnsan Hakları Komitesi, belirli bir dinin veya inancın öğretildiği kamusal eğitimin ancak, "*dışlayıcı olmayan muafiyetler ve anne babanın ve vasinin isteklerini karşılayacak alternatifler sağlandığında*" uluslararası insan hakları ile uyumlu olacağını ifade etmektedir. İnsan Hakları Komitesi diğer bir kararındaysa din öğretiminin, hiçbir dine mensup olmayan anne babanın inançlarını da dikkate alması gerektiğini belirtmektedir.⁵

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'nin Zengin v. Türkiye kararında, Avrupa'da mevcut din eğitimine genel olarak bakıldığında, öğretim yöntemlerinin çeşitliliğine rağmen, üye devletlerin neredeyse tamamının öğrencilere din eğitimi alma

³ Örneğin Fransa'da devlet okullarında ayrı bir ders olarak din eğitime yer verilmemektedir. Bkz. Erdem, *age.*, s. 13.

⁴ Örneğin İngiltere'de din eğitiminin zorunlu olduğu ve eğitim müfredatının dini toplulukların katılımıyla hazırlanmış olduğu görülmektedir. Bkz. Erdem, *age.*, s. 13.

⁵ Erdem, *age.*, s. 9-10. Ayrıca BM İnsan Hakları Komitesi belirli bir dinin veya inancın öğretildiği kamusal eğitimin (public education), ancak, "*dışlayıcı olmayan muafiyetler ve anne babanın ve vasinin isteklerini karşılayacak alternatifler sağlandığında*" uluslararası insan hakları ile uyumlu olacağını belirtmektedir. Diğer bir kararında BM İnsan Hakları Komitesi; din öğretiminin hiçbir dine inanmayan anne ve babanın inançlarını da dikkate alması gerektiğini belirtmektedir. Bkz. Erdem, *age.*, s. 9.

haricinde muafiyete tabi tutmak ya da o dersin yerine geçebilecek bir başka derse katılmalarını sağlamak veya din derslerini isteğe bağlı hale getirmek hususlarında en az bir seçenek sunmuş oldukları ifade edilmektedir. Ayrıca bu kararda, Avrupa Konseyi üyesi devletlerde mevcut olan uygulamalar hatırlatılmıştır (Erdem, 2010: 10).

Devlet okullarında mecburi olarak okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin okutulma şeklinin AİHS 1 No'lu Protokol'un 2. maddesinde güvence altına alınan haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle H. ve E. Zengin Türkiye aleyhine AİHM'e başvuruda bulunmuşlardır. H. ve E. Zengin'in bu başvurusunu Mahkeme, Ekim 2007 tarihinde karara bağlayarak neticelendirmiştir (Erdem, 2010: 26).

Bu zikrettiğimiz bilgilerden hareketle uluslararası kamuoyunda, devletin vatandaşına din ve inançlar karşısında tarafsız olması gerektiği hususu belirtilmiş ve devletin anne babanın dini ve felsefi inançlarına saygı göstermesi gerektiği konusu sıklıkla dile getirilmiştir. Bunun yanısıra AİHM'nin vermiş olduğu kararlarında⁶, sadece din eğitimi hususunda değil, tüm eğitim faaliyetlerinde devletlerin anne ve babanın dini inançlarına saygı göstermesi gerektiğinin belirtilmiş olduğu görülmektedir.

Türk eğitim sisteminde isteğe bağlı olarak verilmekte olan din eğitim ve öğretimi 1982 Anayasası ile ilk ve ortaöğretim kurumlarında mecburi dersler arasında sayılmıştır. Din eğitimi ve öğretimi elan, ilköğretimde haftada iki saat olarak ve ortaöğretim okullarında da haftada bir saat mecburi olarak okutulmaktadır. Anayasa uyarınca ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu okutulan din kültürü ve ahlak öğretimi dersinden Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu'nun 09.07.1990 tarihli kararına göre, durumu belgelendirmeleri şartıyla sadece Hristiyanlık ve Musevilik dinine mensup öğrencilere, bu dinlerden birine mensup olduklarını belgelendirmeleri şartıyla, din eğitimi dersinden muaf tutulma hakkı tanınmıştır.

Din Eğitiminde Yaklaşım Tarzı

Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu'nun 31.03.2005 tarihli ve 16 sayılı kararıyla yürürlüğe giren İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı'nda, dersin içeriğinin belirlenmesinde "dinin temel bilgi kaynakları dikkate alınarak İslam'ın kök değerleri çerçevesinde mezhepler üstü (herhangi bir mezhebi esas almayan, mezhebi tartışmaya girmeyen) ve dinler açılımlı" anlayışın benimsendiği, öğrencilerin din ve ahlak hakkında objektif bilgi sahibi olmalarının amaçlandığı ifade edilmektedir (İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi -4,5,6,7, ve 8. Sınıflar- Öğretim Programı ve Klavuzu: 12.04.2018).

Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programındaysa, gerek İslam gerekse diğer dinler hakkında bilimsel ve araştırmaya dayalı bilginin ön planda tutulduğu; İslam ile alakalı bilgilerde Kur'an merkezli, birleştirici ve mezhepler üstü bir

⁶ Örneğin AİHM'in Zengin v. Türkiye davasına ilişkin olarak vermiş olduğu kararda "Devlet, eğitim ve öğretimle ilgili olarak üzerine düşen görevleri yerine getirirken, öğrencilerin, yersiz bir din benimsetme uğraşından uzak, sakin bir ortamda, dinle ilgili olarak eleştirel bir bakış oluşturmalarını sağlayacak şekilde müfredatta yer alan bilgilerin nesnel, eleştirel ve çoğulcu bir şekilde aktarılmasına dikkat etmesi gerekmektedir. Devletin ebeveynlerin dini ve felsefi kanaatlerine saygı gösterilmemesi olarak değerlendirilebilecek tek yönlü koşullandırma (indoctrination) hedefi gütmemesi yasaklanmıştır. Aşılması gereken sınır, budur." denmektedir. Bkz. Hasan ve Eylem Zengin v. Türkiye Davası, AİHM'in 9 Ekim 2007 Tarihli Kararı.

yaklaşım benimsenerek İslam kaynaklı bütün dinsel oluşumları kapsayacak kök değerlerin öne çıkarıldığı; amacın, yorumlardan birisini telkin edip diğerini dönüştürmek değil; sadece bireylerin, dini kültür ve ahlaki değerler hakkında doğru bilgilenmelerini sağlamak olduğu; dinin anlaşılma biçimleri olarak tanımlanan mezheplerin ve dini oluşumların yok sayılmadığı, kültürel zenginlik ve farklı düşünce ekolleri olarak görüldüğü belirtilmiştir (Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi -9,10,11,12'nci sınıflar- Öğretim Programı: 12.04.2018).

Avrupa İrkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu'nun Türkiye ile ilgili 2005 tarihli raporunda, din eğitiminin zorunlu olmaktan çıkarılması önerilmektedir. Raporda, otoritelerin, dersin müfredatının tüm dinleri kapsadığı, çocukların tüm dinlerle ilgili bilgi sahibi olmalarını sağlayacak şekilde hazırlandığını belirtmelerine rağmen, çeşitli kaynakların dersi, Müslüman inancının esaslarının öğretildiği bir ders olarak tarif ettikleri belirtilmektedir. Komisyon, Türkiye'nin din kültürü eğitimine bakışını yeniden gözden geçirmesi, dersin isteğe bağlı hale getirilmesi veya dersin içeriğinin tüm dinleri gerçekten kapsayan bir hale dönüştürmesi tavsiyesinde bulunmaktadır⁷ (Erdem, 2010: 25).

İlk ve ortaöğretimde mecburi olarak okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi Avrupa Birliği'nin ilerleme raporlarında daima dile getirdiği hususlardan birisi olmuştur. İlk ve ortaöğretimde mecburi olarak okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden sadece Müslüman olmayan vatandaşlar durumu belgelendirmeleri şartıyla, muaf tutulmaktadır. Son yıllarda idare mahkemelerinin ve temyiz mercii olan Danıştay'ın vermiş olduğu kararlar⁸, AİHS hükümleri ve AİHM kararları doğrultusunda, ilk ve ortaöğretim kurumlarında verilen eğitimin kendi dini ve felsefi inançlarına uygun bir müfredatla verilmediğini ileri sürerek çocuğunun din dersinden muaf tutulmasını isteyen ailelerin isteklerinin idarece reddedilmesinin hukuka uygun olmadığı şeklindedir (Erdem, 2010: 25).

Din eğitiminde yaklaşım tarzı konusunda devletin bu husustaki politikalarında bazı değişikliklerin olduğu görülmektedir. Danıştay'ın almış olduğu kararlarda bu durumu göstermektedir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitapları

Cumhuriyet döneminde önceleri din eğitiminde kullanılan eserler daha azken, bugün itibarıyla dini eğitim ve öğretim yaptıran kurumların sayısının artmasıyla bu eserlerin sayısı oldukça artmıştır. İlahiyat fakültelerinin ülke sathında artmasıyla birlikte buralarda din eğitimi alanında yetişen öğretim elemanlarının ve buna bağlı olarak din eğitimi alanında kaleme alınan eserlerin sayısı da artmıştır. Ayrıca bu fakültelerden

⁷Bkz. Avrupa İrkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu'nun Türkiye Hakkındaki Üçüncü Raporu, 2005.

⁸ AİHS hükümlerini ve AİHM'in kararlarını hatırlatan Danıştay "ilk ve ortaöğretimde verilen öğretimin adının din kültürü ve ahlak bilgisi olmasına rağmen, içerik olarak din kültürü ve ahlak bilgisi öğretimi kabul edilemeyeceği açık olduğundan ve din eğitiminin de ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlı olması karşısında, dersin bu içeriği ile zorunlu tutulmasının hukuka uygun olmadığına" dair karar vermiştir. Bkz. Erdem, age., s. 25-26.

mezun olan öğretmenler ilköğretim ve ortaöğretimde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerini vermektedirler.⁹

Milli Eğitim Bakanlığı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarının en iyi şekilde anlaşılması için yönetmelik çıkarmış ve bu yönetmelikte dil özellikleri ve imla kurallarının neler olması gerektiğini açık bir üslupla beyan etmiştir. Yönetmelikte metinlerde kullanılacak dil ve anlatımın öğrencilerin gelişim ve kavrama düzeylerine uygun olması gerektiği ifade edilmiştir (T. C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi: 3 Temmuz 1995).

Türkiye’de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi için bir kısım yayınevlerinin çıkarmış olduğu ders kitapları bulunmaktadır. Ancak Milli Eğitim Bakanlığı, ders kitaplarının içeriği ve nasıl olması gerektiği hususlarında yönetmelik çıkaran sorumlu merciidir.

Laikliğe Aykırılık Gerekçesiyle Siyasi Parti Kapatma

Siyasi partilerin kapatılma yetkisi Anayasa’nın üstünlüğünün bir teminatı olarak Anayasa Mahkemesi’ne tanınmıştır.¹⁰ Türkiye’de siyasi parti kapatma hususunda mevzuatta bu konuyla alakalı olarak hüküm getiren yasal düzenlemelerin; 1982 Anayasası, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, 2949 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun Madde 18 - Görev ve Yetki ve 1982 Anayasası Madde 149’si olduğu görülmektedir (Kaptıkaçtı, 2008: 1-8).

Anayasa’nın 68/4 maddesinde, parti kapatma nedenlerinden biri olarak "laik Cumhuriyet ilkelerine aykırılık" olarak belirlenmiştir. Laiklik ilkesine aykırılık nedeniyle Milli Nizam Partisi, Huzur Partisi, Refah Partisi ve Fazilet Partisi kapatılmıştır.¹¹

1960 Darbesiyle iktidardan uzaklaştırılan DP inançlar konusundaki ılımlı tutumu nedeniyle darbeyi yapan cuntacılar tarafından gericiliğe taviz vermekle suçlanmıştır. Dolayısıyla laiklik ilkesi, gerek darbenin gerekse iktidar partisinin kapatılmasının gerekçesi olarak kullanılmıştır (Karatepe, 2001:107).

Milli Nizam Partisi (MNP): Ocak 1970 yılında kurulan Milli Nizam Partisi (MNP), Bağımsız Necmettin Erbakan ile Adalet Partisi’nden ayrılan iki milletvekili tarafından kurulmuştur. 1971 Askeri Muhtırası’ndan sonra MNP hakkında şeriat yanlısı görüş ve faaliyetleri olduğu iddiasıyla Anayasa Mahkemesi’nde kapatma davası açılmıştır. (Mert, 2008: 50) Neticede Milli Nizam Partisi (MNP) “laikliğe aykırı eylemler” gerekçesiyle kapatılmıştır. (Kaptıkaçtı, 2008: 38) Partinin; Cumhuriyetin niteliklerine,

⁹ Günümüzde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi, ilköğretim 4, 5, 6, 7, 8’nci sınıflarda haftada iki saat, ortaöğretimin 9, 10, 11 ve 12’nci sınıflarında haftada bir saat olarak okutulmaktadır.

¹⁰ 1982 Anayasası Madde 149, (Değişik: 3.10.2001-4709/33 md.)’de “Anayasa Mahkemesi, Başkan ve on üye ile toplanır, salt çoğunluk ile karar verir. Anayasa değişikliklerinde iptale ve siyasî parti davalarında kapatılmaya karar verebilmesi için beşte üç oy çokluğu şarttır.” denmektedir. Beyhan Kaptıkaçtı vd., "Siyasi Partilerin Kapatılması Konusunda Türkiye ve Bazı Ülkelerdeki Yasal Düzenlemeler" *TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı*, Mart 2008, s. 1, 8.

¹¹ Yukarıda zikretmiş olduğumuz kapatılan partilerin adı, kapatma kararı tarihi, AYM esas ve karar sayıları, yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayfası şunlardır: Milli Nizam Partisi, (KK: 10.01.1972, E.1971/1-K.1971/1, RG: 14.01.1972/14072). Huzur Partisi, (KK: 25.10.1983, E.1983/2- K.1983/2, RG: 15.10.1984/18546). Refah Partisi, (KK: 16.01.1998, E.1997/1-K.1998/1, RG: 22.02.1998/23266). Fazilet Partisi, (KK: 22.06.2001, E.1999/2-K.2001/2, RG: 05.01.2002/24631). Bkz. Beyhan Kaptıkaçtı vd., *age.*, s. 36-38.

düşünce, inanç hak ve hürriyetine, laik devlet niteliğine ve Atatürk'ün devrimlerine aykırı hareket ettiği gerekçesiyle kapatma talebinde bulunulmuştur. Mahkeme, MNP'nin oy toplamak için dini ve din duygularının istismar ettiğini, "Müslüman kardeşlerimiz" gibi ifadeler kullanıldığını, dinin bir vicdan meselesi olmaktan çıkarılarak bütün dünya işlerinde uygulanacak bir dayanak olarak gösterilmek istediğini ileri sürmüştür. Neticede Yüksek Mahkeme, MNP'nin devletin siyasi, iktisadi ve hukuki temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandırmayı hedeflediği, dini unsurları istismar ettiği ve böylece laiklik ilkesini ihlal ettiği gerekçesiyle kapatılmasına 20.05.1971'de oybirliğiyle karar vermiştir (Bozdağ, 2004: 132-133).

Huzur Partisi (HP): Huzur Partisi, Temmuz 1983'te Ahmet Çelebi'nin genel başkanlığında kurulmuştur. (Mert, 2008: 55) Cumhuriyet Başsavcılığı 28 Temmuz 1983 tarihli iddianamesinde partinin programındaki, dini ve ahlaki değerlere önem veren bir tedrisat sistemi getirme düşüncesini ve Türk alfabesine dokuzuncu sesli harf getirme niyetini laiklik ilkesine ve Atatürk ilkelerine aykırı görerek partinin kapatılmasını talep etmiştir. Atatürk ilkelerinden verilecek en küçük ödünün Atatürk ilkelerini yörüngesinden saptırarak yok olması sonucunu doğuracağı uyarısını yapan Mahkeme öğretim ve eğitimin sadece bilimsel değerlere dayandırılabilirliğini ve dogmalardan uzak tutulması gerektiğini hatırlatmıştır. Söz konusu mülahazalar neticesinde Mahkeme, üç üyenin karşı oylarıyla 25 Ekim 1983'te partinin kapatılmasına karar vermiştir (Bozdağ, 2004: 134-137).

Refah Partisi (RP): Kapatılan MSP'ye yakın isimler tarafından Temmuz 1983'te kurulan Refah Partisi Ahmet Tekdal başkanlığında çalışmalarını yürütmüştür. Eylül 1987'de yapılan referandumla siyasi yasakların kalkması üzerine Demirel, Türkeş ve Ecevit gibi Necmettin Erbakan da yapılan olağanüstü kongre ile yeniden partinin başına geçmiştir (Mert, 2008: 75).

Aralık 1995 genel seçimlerinde aldığı % 21 oyla birinci parti olan Refah Partisi, Haziran 1996'da DYP ile koalisyon hükümeti kurmuştur. Bu hükümet döneminde, Başbakan Necmettin Erbakan'ın İslami içerikli bazı söylemleri gerekçe gösterilerek özellikle medya, asker ve akademi camiası tarafından hükümet üzerinde yoğun siyasi baskı oluşturulmuştur. Nihayet 28 Şubat 1997'de yapılan müdahale ile hükümet yıkılmıştır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, genel siyasi atmosfer doğrultusunda Refah Partisi hakkında "laikliğe aykırı eylemlerin odağı haline geldiği" iddiasıyla kapatma davası açmıştır (Mert, 2008: 77).

Kapatma davasında, Erbakan'ın Başbakan olarak yürüttüğü birçok politika ve icraat suçlama nedeni olarak gösterilmiştir. Mahkeme, konuyu "hukuk devleti" temelinde tartıştıktan ve AİHS'in ilgili kriterleri açısından inceledikten sonra Refah Partisi'nin kapatılması gerektiğine hükmetmiştir (Bozdağ, 2004: 141).

Fazilet Partisi (FP): FP, Nisan 1999 seçimlerinde % 15 oy alarak TBMM'de 111 sandalye kazanmıştır. Bu dönem içerisinde FP İstanbul Milletvekili Merve Kavakçı'nın başörtülü olarak milletvekilliğini icra etmek istemesiyle yine bir gerginlik havası yaratılmıştır. Bülent Ecevit'in de sert bir dille eleştirdiği başörtülü milletvekili meselesinin ardından oluşan radikal laikçi siyasal söylem ve baskılarla birlikte FP'nin kapatılması için Mayıs 1999'da dava açılmıştır. (Mert, 2008: 80) İddianamede, FP Genel Başkanının eğitim ve kamu hizmetlerinde başörtüsü özgürlüğünü savunması,

Kavakçı'nın başörtüsüyle Meclise girmesi ve Milletvekili Nazlı Ilıcak'ın kendisini desteklemesi kapatma nedenleri olarak sıralanmıştır. (Bozdağ, 2004: 142) Parti, Haziran 2001'de Anayasa Mahkemesi tarafından yine laiklik karşıtı söylem ve eylemlere sahip olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır (Mert, 2008: 80).

Netice itibariyle Türkiye'de de siyasi parti kapatma yetkisi, Anayasa'nın üstünlüğünün bir teminatı olarak Anayasa Mahkemesi'ne ait olup bu hususta mevzuatta konuyla alakalı olarak hüküm getiren yasal düzenlemeler mevcuttur.

Başörtüsü Sorunu

Öğrencilerin ve kamu görevlilerinin başörtüsü takması Cumhuriyetin son 50 yılı boyunca din/laiklik ekseninde bir soruna dönüşmüştür. Resmi ideoloji doğrultusundaki geleneksel devlet yaklaşımı bu kıyafet özgürlüğünü reddetmiş, başörtüsünün bu alanlardaki görünürlüğünü laik devlet anlayışına karşı "dinci bir meydan okuma" olarak değerlendirmiştir. Buna karşılık, 1950'li yıllardan itibaren aşırı seküler ideolojinin hükümetler marifetiyle yumuşamasıyla birlikte muhafazakâr toplumsal çevre, başörtüsünü bir dinsel tercih özgürlüğü olarak değerlendirmiş ve serbest bırakılması için mücadele etmiştir. Bu temelde on yıllarca süren süreçte mesele askeri vesayet, siyaset, yargı, idari kurumlar, akademi ve basın nezdinde ortaya çıkan farklı yaklaşımların etkisinde kalmış ve uygulamalarda istikrarsızlıklar görülmüştür.

Aşağıda başörtüsü sorununun yaşandığı süreçte izlenen politikalar ile bunların sonuçları özetlenmiştir:

1967'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde derslere ilk defa başörtüsüyle giren Hatice Babacan olmuştur. Ancak okul yönetimi buna izin vermemiş ve öğrenciyi üniversiteden atmıştır. Yine aynı yıl, Şule Yüksel Şenler, bugün Türkiye'sinde yaygın olarak kullanılan başörtü şekli ile altına tesettüre uygun manto ve pardösü giyilmesini öneren bir kampanya başlatmıştır. Devrin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın "Sokaklardaki başı kapalı hanımların öncüleri cezalarını çekecekler" açıklamasından sonra Şule Yüksel Şenler, Cumhurbaşkanı'na hakareten hapse girmiştir. Yine ilk defa başörtüsü ile duruşmalara girmek isteyen Avukat Emine Aykenar, 29.04.1973 tarihinde Baro tarafından avukatlıktan ihraç etmiştir. Meseleyi Danıştay'a taşıyan avukat davayı kaybetmiş ve avukatlıktan ihracı onaylanmıştır (Albayrak, 2008: 49).

22 Temmuz 1981'de Bakanlar Kurulu, Başbakan Bülent Ulusu başkanlığında toplanarak üniversitelerde çağdaş olmayan kıyafetle girilmesini yasaklayan kararı almış, Devlet Başkanı Kenan Evren kararı onaylamıştır. 7 Aralık 1981'de türban yasağı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır (Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu Olaylar Belgeler Anılar, 1998: 95). 1982 yılında Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) hazırladığı kılık kıyafet yönetmeliği ile öğrencilerin başlarının açık olmasını ve modern kıyafetli olmalarını zorunlu kılmış; sadece İlahiyat Fakültelerinde Kur'an derslerinde öğrencilerin başörtü takmalarına müsaade edilmiştir (Albayrak, 2008: 52). Mayıs 1984'te ise Kenan Evren'in rızasıyla YÖK'ün aldığı yeni karara göre "başörtüsünün etkin bir şekilde önlenmesi fakat modern bir şekilde türban kullanılabileceği görüşü" çoğunlukla benimsenmiştir. Aralık 1985'te İstanbul Üniversitesi'nde 100 öğrenciyi başörtüsü nedeniyle uyarı,

kınama ve ardından okuldan uzaklaştırma cezaları verilmiştir (Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu Olaylar Belgeler Anılar, 1998: 95).

8 Kasım 1986'da, Danıştay, "Eğitim ve öğretim görmüş kadınların başlarını örtmeleri laik cumhuriyet ilkelerine karşı çıkıp dine dayalı devlet düzenini benimsediklerini gösterir... " hükmünü vermiştir. 1987'de ise Cumhurbaşkanı Kenan Evren başörtüsü hakkında "Okullarda kesinlikle türban takılmamalı... Ama evde, sokakta karışmam, herkes kendisi bilir." açıklamasında bulunmuştur (Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu Olaylar Belgeler Anılar, 1998: 96).

1987'de, YÖK'ün türbanla ilgili Disiplin Yönetmeliğini değiştiren kararı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. 28 Rektör, Cumhurbaşkanı Evren'in kendilerine izleyecekleri yolu bildirdiğini açıklamışlardır. İstanbul, İzmir, Bursa, Konya ve Samsun'da başörtüsü yasağına karşı yürüyüş ve eylemler yapılmış, katılımcılardan bazıları gözaltına alınmıştır (Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu Olaylar Belgeler Anılar, 1998: 96).

1988'de, Bülent Ecevit, sorunun giyinme özgürlüğü olmadığını, laik eğitim sorunu olduğunu söylemiştir. Aynı yıl yapılan üniversite birinci basamak sınavına başörtülü ve sakallı öğrenciler alınmamıştır. Sınava girmelerine göz yuman okullar ve görevliler hakkında ihbarlar yapılmıştır. Devlet Arşivleri Genel Müdürü, ilgili birimlere gönderdiği genelge ile kadınların saçlarını servis araçları içinde de örtmelerini yasaklamıştır. Eczacılık Fakültesi'ni bitiren Şenay Karaduman'a, fotoğrafı başörtülü olduğu için çıkış belgesi verilmemiştir. Karaduman'ın AİHM'ye yaptığı başvuru hakkında sonraki yıllarda ret kararı çıkmıştır. Aralık 1988'de YÖK Disiplin Yönetmeliği'ne eklediği bir madde ile başörtüsünü serbest bırakmıştır (RG: 27.12.1988, s. 20032). Ancak serbestlik getiren madde aleyhinde Danıştay'a iptal davası açılmıştır. (Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu Olaylar Belgeler Anılar, 1998: 105).

Temmuz 1989'da açılan bir dava üzerine Danıştay 8. Dairesi "*Dini inanç nedeniyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir.*" ifadesini iptal etmiştir. Ocak 1989'da Cumhurbaşkanı Kenan Evren yürürlükte olan Ek 16. maddenin iptal edilmesi için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. Mart 1989'da Anayasa Mahkemesi, Ek 16. madde bulunan ikinci cümle olan "*Dini inanç nedeniyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir.*" cümlesini iptal etmiştir (E. 1989/12 K, RG: 05.07.1989 tarih, 20216 sayı) (Benli, 2001: 15). Anavatan Partisi (ANAP)'nin hazırladığı af teklifinde başörtülüler de af kapsamına alınmıştır.¹² Ancak kanun Cumhurbaşkanı tarafından veto edilmiştir. Özal hükümeti, vetodan yaklaşık bir sene sonra Aralık 1988 tarihinde Yükseköğretim Kurumları'ndaki kıyafet yasasını TBMM'den tekrar geçirmiştir. Bu kez Kenan Evren yasayı imzaladıktan sonra Anayasa Mahkemesi'ne götürmüştür. Anayasa Mahkemesi Mart 1989 tarihinde yasayı iptal etmiştir (E. 1989/1 E., 1989/12 K, Resmi Gazete: 05.07.1989 tarih, 20216 sayı). Özal hükümeti tekrar 25.10.1990 tarihinde başörtüsüne izin veren üçüncü kanunu çıkarmış

¹² 04.11.1981 tarihli ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'na 10.12.1988 tarihli ve 3511 sayılı Kanun ile eklenen Ek 16. maddede şunlar ifade edilmektedir: "Yükseköğretim Kurumlarında, dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarında çağdaş kıyafet ve görünümde bulunmak zorunludur. Dinî inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir". Anayasa Mahkemesi Kararı, E. 1989/I, K. 1989/12, KT. 7.3.1989.

ancak kanunun iptali için bu kez de Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP), Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuş fakat talep reddedilmiştir. Bu yasanın ek 17. Maddesi ile üniversitelerde her türlü kılık kıyafet serbest olmuştur. Bu hukuki serbestlik 1997'ye kadar devam ederken, uygulamadaki engellemeler yer yer devam etmiştir (Albayrak, 2008: 50).

1989 Mart ayı boyunca, Anayasa Mahkemesi'nin, başörtüsü aleyhindeki kararından dolayı, İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Diyarbakır ve Malatya başta olmak üzere, çok sayıda şehirde protesto eylemleri yapılmıştır (Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu Olaylar Belgeler Anılar, 998: 113). Aralık 1989'da ise YÖK, Öğrenci Disiplin Yönetmeliğinin türbanı yasaklayan maddesini yürürlükten kaldırmıştır. Böylece türbanlı öğrencilerin derslere serbestçe girebileceği beklentisi oluşmuştur. Ancak YÖK Başkanı İhsan Doğramacı'nın, üniversitelerin kendi düşüncelerine göre karar alacakları açıklamasını yapmasıyla oluşan belirsizlikte Bilkent, ODTÜ, Hacettepe, Ankara, Ege ve Dokuz Eylül gibi üniversitelerde türban yasağını sürdürme yönünde uygulamalar görülmüştür. Aynı yıl Türkiye Barolar Birliği Disiplin Kurulu kararı ile kadın avukatın başını örtmesine izin verilemeyeceği belirtilmiştir. (Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu Olaylar Belgeler Anılar, 1998: 119).

1990 Ekim ayında TBMM'de, üniversitelerde başörtüsünü serbest kılan kanun ANAP ve Doğru Yol Partisi (DYP)'nin oylarıyla kabul edilmiştir. (Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu Olaylar Belgeler Anılar, 1998: 123). Ancak Anayasa Mahkemesi'nin kararının ardından TBMM'den çıkan kanundan sonra "başörtüsünün serbest mi yasak mı" olduğu tartışmaları yaşanmıştır. Yıl boyunca bazı üniversitelerde başörtüsü yasağı uygulanmaya devam etmiştir. İmam Hatip Liselerinde de başörtüsü tartışmaları yaşanmıştır. Hastanelerde çalışan başörtülü doktor ve hemşirelerden bazıları idari işlem ve baskıya maruz kalmış, bu olaylardan bazıları yargıya intikal etmiştir. Ekim ayında Eczacılık bölümü mezunu Şenay Karaduman başörtülü fotoğraf verdiği için diplomasını alamamıştır (Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu Olaylar Belgeler Anılar, 1998: 125-130). Bu uygulama, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde dava konusu olmuş fakat mahkeme okulun uygulamasını hukuka uygun bularak Karaduman'ın davasını reddetmiştir.¹³

1994-1995 yıllarında, Ege, Dokuz Eylül, Hacettepe, Ankara, Trakya, Atatürk, İstanbul, Cerrahpaşa üniversiteleri ile muhtelif şehirlerdeki İmam Hatip Liselerinde ve bazı hastanelerde, başörtüsü giyen öğrenci ve personel çeşitli idari yaptırımlara, psikolojik ve sosyal şiddete maruz kalmıştır. Öğrencilere yönelik ayrımcılık kayıt yaptırmama, sınava almama, disiplin cezaları verme, okuldan uzaklaştırma, derslere almama, okuldan atma gibi uygulamalar devam etmiştir. Aynı dönemde eşleri başörtülü olan bazı askeri personel görevden atılmıştır. (Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu Olaylar Belgeler Anılar, 1998: 131-156).

1996'da kurulan Refah-Yol Hükümeti (Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi) ile birlikte okullarda ve kamu kurumlarında başörtüsü giyme konusunda bazı kolaylıklar ve

¹³ Bkz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'nin "Şenay Karaduman v. Turkey" kararı, No.16278/90, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=56844526&skin=hudoc-en&action=request>, Erişim 24.04.2016.

esneklikler sağlanmıştır. Ancak bazı üniversiteler ile kamu kurumları başörtüsünü engellemeye devam etmişlerdir (Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu Olaylar Belgeler Anılar, 1998: 157-184). 1996'da görece azalan başörtüsü yasağı uygulamaları, 1997'de, 28 Şubat Darbesi'nden itibaren tekrar yaygınlaşmaya başlamıştır. Bütün eğitim kurumlarındaki öğrencilerle kamu kurumlarında çalışan personelin başörtü giymesi sıkı biçimde engellenmeye başlanmıştır. Kasım 1997'de Yargıtay, başörtülü avukatın duruşmadan çıkarılması uygulamasının hukuka uygun olduğuna hükmetmiştir (Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu Olaylar Belgeler Anılar, 1998: 157-184).

1999'da Fazilet Parti'sinden milletvekili seçilen Merve Kavakçı'nın TBMM'ye girişi yeni bir başörtüsü krizi doğurmuştur. Zamanın başbakanı Bülent Ecevit, Merve Kavakçı'nın TBMM'ye başörtülü gelerek devlete meydan okuduğunu söylemiş ve engel olunmasını istemesiyle Kavakçı yemin edememiştir. Kavakçı ABD vatandaşlığını Türk makamlarına haber vermediği gerekçesi ile vatandaşlıktan çıkarılmıştır (Aljazeera Türk, 28.02.2018).

28 Şubat Süreci ve Din/Laiklik Politikaları

Necmettin Erbakan'ın başkanlığındaki RP ile Tansu Çiller'in başkanı olduğu DYP, 28 Haziran 1996'da koalisyon hükümeti kurmuşlardır. Ancak bu hükümetin büyük ortağı olan Refah Partisi'nin iktidara gelmesi, senelerdir Erbakan'ı ve siyasetini "irticanın kaynağı" olarak gören laik kesim için kabul edilemez bir durum olarak görülmüştür (Birand ve Yıldız, 2012: 154).

28 Şubat 1997'de yapılan MGK toplantısında ana gündem maddesi olarak "irticayla mücadele" görüşülmüştür. Toplantı sonunda oluşan 18 maddelik listede, laikliği korumak adına alınan tedbirlere yer verilmiştir.¹⁴ İmam Hatip Liselerinin orta kısmının kapatılarak ilköğretimin beş yıldan sekiz yıla çıkarılması, Kur'an kurslarıyla ilgili kısıtlayıcı kurallar, tarikatların faaliyetlerinin önlenmesi, kıyafet kanunlarının sert biçimde uygulanması, TSK'dan uzaklaştırılan personele başka kamu kurumlarında iş verilmemesi, kurban derilerinin rejim karşıtı kuruluşlarca toplanmasının engellenmesi, üniversitelerdeki dinci kadrolaşmaya dikkat edilmesi, yeşil sermayeye kısıtlama getirilmesi bu tedbirler arasında yer almıştır.¹⁵

Toplantıda alınan kararların hemen hepsi doğrudan veya dolaylı olarak dini hayatla ve dindarlarla ilişki konularında alınmıştır (Kara, 2012: 145). Başbakan'ın alınan kararları imzalama konusundaki isteksizliği üzerine MGK Genel Sekreterliği, "Kararlar uygulanmazsa yaptırımlar gelir." beyanatında bulunarak hükümeti tehdit etmiştir. Kararların imzalanmasından sonra RP yönetimi bu kez uygulama konusunda çekingen davranmıştır. Ancak Genelkurmay Başkanlığı, kararları uygulamak için psikolojik bir

¹⁴ Fıçlalı'ya göre bu kararlardan sadece ilköğretimin sekiz yıla çıkarılması (İmam-Hatip ortaokullarının kapatılması) hemen uygulamaya geçirilirken diğer maddelerin pek çoğu, uygulanabilirlik açısından tamamen "totaliter" bir yönetimi gerektiren hususlardan oluşmaktaydı. Dolayısıyla da uygulanabilirlikleri yoktu. Bkz. Fıçlalı, *age.*, s. 178.

¹⁵ 18 Maddelik EK-A belgesinde irticai faaliyetlere dikkat çekilerek "İrticai faaliyetler i nedeniyle Yüksek Askeri Şûra kararlarıyla TSK'dan ihraç edilen personel hususu istismar edilerek TSK'ı dine karşıymış gibi göstermeye çalışan birtakım medya gruplarının Silahlı Kuvvetler ve mensupları aleyhindeki yayınları kontrol altına alınmalıdır." denmiştir. Soner Yalçın, *Erbakan-Eziyet Edilerek Yalnızlığa Yükseltilen Bir Siyasal Liderin Portresi*, 1. Baskı, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2013, s. 254.

harekât yürütmüş, "irtica brifingleri"ni devreye sokmuştur. Brifinglerde irticanın mali kaynakları, Kur'an kursları, imam hatipler, irticanın yurtdışı uzantıları üzerinden vahim bir tehlike algısı yaratılırken, İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesinin TSK'nın laik cumhuriyeti koruma ve kollama yetkisi verdiği hatırlatılmıştır (Birand ve Yıldız, 2012: 216-222).

22 Mayıs 1997'de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı RP hakkında "laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiği" nedeniyle kapatma istemi ile dava açmıştır. Böylece ilk defa iktidardaki bir parti hakkında kapatma davası açılmıştır (Birand ve Yıldız, 2012: 232).

Başbakan Erbakan 18 Haziran 1997'de başbakanlıktan istifasından sonra kurulan yeni koalisyon hükümetinin (ANAP-DTP-DSP) asıl işlevi, 28 Şubat'ta alınan darbe kararlarını uygulamak, diğer bir deyişle *irticayla mücadele* olmuştur. Bu hükümetin yaptığı iş, Emniyet Asayiş Yardımlaşma (EMASYA) Protokolünü imzalamak olmuştur. İçişleri Bakanlığı ile TSK arasında yapılan bu protokol gereği artık askere, validen izin almadan, asayiş olaylarına müdahale etme yetkisi verilmiştir. Aynı çerçevede, bazı Refah Partili belediye başkanları, valiler, kaymakamlar, Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği (MÜSİAD) üyesi işadamları ve üst düzey bürokratlar hakkında irtica suçlamasıyla soruşturmalar başlatılmıştır. Birçok RP'li belediye başkanı "irtica ile mücadele" kapsamında görevden alınmıştır. Yeni hükümet, irticayla mücadele adına verilen bir diğer görev olarak, sekiz yıllık kesintisiz eğitimle ilgili kanunu çıkarmıştır (Kara, 2012: 45).

Ancak yeni hükümetin de irticayla mücadele hızı Genelkurmay'ı memnun etmemiştir. Genelkurmay'a göre, İmam-Hatip lisesi mezunlarının ilahiyat fakültesi dışındaki fakültelere girmesini engelleyecek kanunun çıkarılması gecikmiş; Adalet Bakanlığı, Genelkurmayın irticayla ilgili suç duyurularını işleme hızlı koymamış türban konusunda yeterince etkin tavır alınmamıştı. Yeni hükümetin Mecliste iktidardan düşürülen RP ve DYP liderlerini Yüce Divan'a göndermemiş olması da memnuniyetsizlik nedenlerinden biri olmuştur (Birand ve Yıldız, 2012: 256-259).

28 Şubat'tan yaklaşık bir yıl sonra, 16 Ocak 1998'de Refah Partisi hakkında "laikliğe aykırı eylemlerin odağı olduğu" gerekçesiyle kapatma kararı verilmiştir. Aynı kararlar, parti başkanı Erbakan ve altı partiliye 5 yıl siyaset yasağı konmuştur (Birand ve Yıldız, 2012: 262). Yine aynı yönde, İstanbul'un RP'li Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan hakkında, okuduğu bir şiir nedeniyle, Aralık 1997'de DGM'de dava açılmıştır. Mahkeme Erdoğan'ı 22 Nisan 1998'de bir yıllık hapis cezasına mahkûm etmiş, bu süre infaz yasasıyla 4 ay olarak uygulanmıştır (Birand ve Yıldız, 2012: 265).

28 Şubat sürecinde uygulanan baskının önemli bir örneği "ikna odaları uygulaması" olmuştur. İstanbul Üniversitesi'nin başörtülü öğrencileri için ikna odaları kurulmuş, bu odalarda akademisyenler tarafından öğrencilere başörtülerini çıkarma telkin ve baskısında bulunulmuştur (Birand ve Yıldız, 2012: 273).

28 Şubat sonrası insan hakları ve özgürlükleri hakkında birçok ihlal yapılmıştır. Bunun yanı sıra bu hak ve özgürlükleri kamuya duyuran Mazlum-Der ve İHD gibi insan hakları kuruluşları ile bazı gazeteciler hakkında davalar açılmıştır (Erdoğan, 2001: 207).

18.04.1999 tarihinde yapılan seçimlerden sonra kurulan yeni TBMM'de Fazilet Partili milletvekili Merve Kavakçı'nın Genel Kurula başörtülü olarak girmesini, Meclisteki laikçilik savunucuları şiddetle protesto etmiş ve Genel Kuruldan çıkmak zorunda bırakmışlardır. Merve Kavakçı olayından hareketle, 07.05.1999 tarihinde Fazilet Partisi hakkında kapatma davası açılmış ve 22.06.2001 tarihinde de Fazilet Partisi kapatılmıştır.

Sekiz Yıllık Zorunlu Eğitim

28 Şubat 1997'de Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında bazı kararlar alınmıştır. Türk siyasi tarihinde *"post modern darbe"* şeklinde anılan bu kararlar önemli bazı uygulamaları içermektedir. Bu kararlar içerisinde sekiz yıllık kesintisiz eğitim, tarikatlar, laiklik muhalifi oluşumlar, TSK'dan irtica suçu nedeniyle ihraç edilen personellerin RP'li belediyelerde istihdamı hususları gibi konular yer almaktaydı (Köylü, 2016: 336-337).

28 Şubat'da dokuz buçuk saat olmak üzere tarihinin en uzun toplantısını yapan Milli Güvenlik Kurulu (MGK), EK-A yani Rejim aleyhtarı irticai faaliyetlere karşı alınması gereken tedbirler bağlamında on sekiz maddeden oluşan bir dizi tedbirler almıştır. EK-A'da bulunan bu on sekiz maddenin arasında eğitim konusu da bulunmaktaydı (Yalçın, 2013: 252-253).

On sekiz maddelik EK-A belgesinde¹⁶ eğitim konusuyla ilgili olarak *"genç nesillerin öncelikle Cumhuriyet, Atatürk, vatan ve millet sevgisi Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma ülkü ve amacı doğrultusunda bilinçlendirilmesi ve çeşitli mihrakların etkisinden korunması bakımından; sekiz yıllık kesintisiz eğitim tüm yurtda uygulamaya konulmalıdır ve temel eğitim almış çocukların ailelerinin isteğine bağlı olarak devam edilecek Kuran kurslarının Milli Eğitim Bakanlığı sorumluluğu ve kontrolünde faaliyet göstermeleri için gerekli idari ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır."* yönünde kararları alınmıştır (Yalçın, 2013: 253-254).

28 Şubat 1997 post-modern darbesinin ardından Türkiye'de, ilköğretiminin kesintisiz sekiz yıla çıkarılmasının sivil ve pedagojik sürecin ardından meydana gelmemiş olduğu görülmektedir. Sekiz yıllık kesintisiz eğitim konusu daha sonraları en fazla tartışılan konu ve insanları zor durumda bırakan bir problem olarak karşımıza çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin 54. Hükümeti olan RP-DYP koalisyon hükümetinin bazı uygulamalarından rahatsız olan sermaye gurupları, çeşitli sivil toplum kuruluşları, basın, siyasi rakipler ve ordu el ele vererek hükümeti yıkmak ve yerine kendi siyasî ve ekonomik çıkarlarını güvence altına alacak bir sistem kurmak için harekete geçmiş ve tarihte, 28 Şubat sürecini gerçekleştiren ortaklar olarak yer almışlardır. Neticede MGK kararıyla sekiz yıllık zorunlu eğitim kesinleştirilmiş ve bütün ülkede uygulanmasına karar verilmiştir (Gündüz, 2011: 7-8).

Sonuç

¹⁶ On sekiz maddelik EK-A belgesinde; Anayasamızın 4. Maddesi ile teminat altına alınmış olan laiklik ilkesinin büyük bir titizlikle korunması, Cumhuriyet rejimine ve Atatürk ilke ve inkılaplarına sadık aydın din adamları yetiştirmekle yükümlü milli eğitim kuruluşlarımızın Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun gereğine uygun ihtiyaç düzeyinde tutulması, Atatürk'e karşı yapılmış olan saygısızlıklar ve Atatürk aleyhine işlenmiş suçlar hususunda 5816 Sayılı Kanun'un istismarına meydan verilmemesi gibi maddeler yer almaktaydı. Bkz. Yalçın, age., s. 253-255.

Din, toplum ve siyaset her zaman hayatın içerisinde bir arada olan kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramların birbiriyle olan ilişkisinin sağlıklı bir biçimde ortaya konulması gerekmektedir. Toplumun istekleri doğrultusunda siyasi dengeleri gözeterek din ve siyaset açısından dengeyi kurabilen iktidarlar, karşılık olarak halkın teveccühüne mazhar olurlar. Dolayısıyla devletin de toplumun bu ihtiyaçlarını karşılama adına dönem dönem dini yaklaşımlarda bir ılımlılık göstermesi göze çarpmaktadır.

Toplumun eğitim ve kültürel haklara ilişkin olarak artan talepleri karşısında, dinin toplum ve bireyin hayatındaki önemine dair görüş farklılıkları neticesinde her ülke, kendi kültürel, siyasi ve tarihi şartları içerisinde, özellikle devlet okullarında verilen din eğitiminin içeriği, zamanı, muhatabı ve yöntemi konularında farklı yaklaşımlar benimsemek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla Türkiye’de de dini yaklaşımlar hususunda bir takım farklı yaklaşım tarzları kendisini göstermiştir.

1946 tarihi ile birlikte çok partili hayata kesin geçiş beraberinde, din politikalarında bir takım yumuşamayı da getirmiştir. İktidarının meşruiyetini halkın oylarına dayandırmak zorunda kalan muktedir güçler, halkın dinî konulardaki taleplerini daha fazla dikkate almaya başlamışlar ve bu meyanda bazı değişiklikler de yapmışlardır. Ardından DP’nin iktidara gelmesi bu sürece yeni bir hayatiyet kazandırmış ve durum 1960 yılına kadar devam etmiştir. 1960 yılındaysa Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından başta, Atatürk ilkelerinden uzaklaşıldığı gibi sebeplerle DP bir hükümet darbesi ile Türk siyasi hayatından uzaklaştırılmıştır. Bu durum 1960 darbesi sonrası din politikaları bağlamında bir takım değişikliklere de sebebiyet vermiştir.

Din eğitiminin Türkiye Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren 1939 senesine kadar okul programlarında hep yer almış olduğu görülmektedir. Fakat bu tarihten sonra din eğitimi okul programlarından kaldırılmıştır. Din eğitimi 1949’da tekrar okul programlarında yer almış, 1961’de ise isteğe bağlı hale getirilmiş ve nihayet 1982 Anayasası ile ilk ve ortaöğretimde zorunlu olarak okutulan dersler arasına dâhil edilmiştir. İşte din eğitiminde farklı dönemlerde farklı şekillerde görülen bu uygulanma biçimi, dine yönelik yaklaşımların döneme göre nasıl olduğunu ve değişiklik gösteren önemli bir göstergedir.

Cumhuriyetin son elli yılı öğrencilerin ve kamu görevlilerinin başörtüsü takması din/laiklik ekseninde bir sorun haline gelmiştir. Resmi ideoloji çizgisindeki geleneksel devlet yaklaşımı bu kıyafet özgürlüğünü reddetmiş ve başörtüsünün bu alanlardaki görünürlüğünü laik devlet anlayışına karşı “dinci bir meydan okuma” olarak kabul etmiştir. Aşırı seküler ideolojinin hükümetler marifetiyle yumuşamasıyla birlikte 1950’li yıllardan itibaren, muhafazakâr toplumsal çevre başörtüsünü bir dinsel tercih özgürlüğü olarak değerlendirmiş ve serbest bırakılması için uğraşmıştır. Neticede başörtüsü meselesi; askeri vesayet, siyaset, yargı, idari kurumlar, akademi ve basın nezdinde ortaya çıkan farklı yaklaşımların etkisinde kalmış ve uygulamalarda istikrarsızlıkların olduğu gözlenmiştir.

28 Şubat post-modern darbesi sonrası insan hakları ve özgürlükleri hakkında birçok ihlal yapılmıştır. Yine bu dönemde MGK kararıyla sekiz yıllık zorunlu eğitim kesinleştirilmiş ve bütün ülkede uygulanmasına karar kılınmıştır.

Çok partili hayata dönüşle birlikte başlayan ve Demokrat Parti iktidarı boyunca devam eden din politikalarındaki yumuşama, 27 Mayıs 1960 darbesi sonrası durağanlık göstermiş olup 12 Eylül Darbesi'ne kadar da devam etmiştir. 12 Eylül Darbesi'nden 28 Şubat Darbesi'ne kadar olan dönemdeyse din politikalarındaki durağanlık devam etmiştir. Bu iki darbe arasındaki dönemde din eğitimi, başörtüsü sorunu, laikliğe aykırılık gerekçesiyle siyasi parti kapatma ve 28 Şubat Süreci, sekiz yıllık zorunlu eğitim gibi durumlar din politikalarında yumuşamayı olumsuz yönde etkileyen faktörler olmuştur.

KAYNAKLAR

ALBAYRAK, Mehmet, (2008) **Başörtüsünün Kırk Yıllık Serüveni, Atatürk Din-Laiklik-İrtica Cumhuriyet ve Türban Mitingleri**, Samsun: Erol Ofset.

Aljazeera Türk, "**Türkiye'de başörtüsü yasağı: Nasıl başladı, nasıl çözüldü?**", Dosya, 30.12.2013, Erişim: 28.02.2018, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiyede-basortusu-yasagi-nasil-basladi-nasil-cozuldu>

ATEŞ, Sinan, (2018) **Cumhuriyet Döneminde Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Din Politikaları ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üni.), Ankara.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'nin "Şenay Karaduman v. Turkey" kararı, No.16278/90, <http://cmiskp.echr.coe.int/tpk197/portal.asp?sessionId=56844526&skin=hudoc-en&action=request,Erişim> 24.04.2016.

AYHAN, Halis, (1999), **Türkiye'de Din Eğitimi, 1920-1998**. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.

BENLİ, Fatma, (2011), **1964-2011 Türkiye'de ve Dünyada Başörtüsü Yasağı Kronolojisi**, İstanbul: Mazlumder İstanbul Şubesi Yayınları.

BİRAND, Mehmet Ali, Reyhan Yıldız, (2012) **Son Darbe 28 Şubat**, İstanbul: Doğan Kitap.

BİRAND, Mehmed Ali v.dğr. (1991), **Demirkırat-Bir Demokrasinin Doğuşu**, 2. Baskı,, İstanbul: Milliyet Yayınları:

BOZDAĞ, Muhammed, (2004), **Türkiye'de Siyasi Parti Kapatma Laiklik Bölücülük Sorunu**, Ankara: Nobel Yayınları.

Bütün Yönleriyle Başörtüsü Sorunu Olaylar Belgeler Anılar (1981-1998), (1998) İstanbul: Mazlumder İstanbul Şubesi Yayınları.

DİNÇER, Nahit, (1998), **1913'ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi**, İstanbul: Şule Yayınları.

ERDEM, Kasım, (2010), **Devlet Okullarında Din Eğitimi, TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Bilgi Notu**, Nisan 2010, s.23-24.

ERDOĞAN, Mustafa, (2001), **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, 3. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları.

FIGLALI, E. Ruhi, (2010), **İslam Laiklik ve Türk Laikliğindeki Uygulamalar**, Ankara: Berikan Yayınevi.

GÜNDÜZ, Mustafa, (2011) "Zorunlu ve Kesintisiz Eğitimin Kısa Tarihi", **Eğitime Bakış-Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi**, Ekim-Kasım-Aralık 2011, S. 21.

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4,5,6,7, ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Klavuzu, http://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_08/17174424_DinKulturu_4-8.siniflar_2010.pdf, (Erişim Tarihi:12.04.2018).

KAPTIKAÇTI, Beyhan vd., (2008), **Siyasi Partilerin Kapatılması Konusunda Türkiye ve Bazı Ülkelerdeki Yasal Düzenlemeleri**, TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı, Mart 2008, s. 38.

KARA, Mustafa, (2012), **28 Şubat Öncesi ve Sonrası Türkiye'de Dini Hayat**, Bursa: Emin Yayınları.

Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9,10,11,12'nci sınıflar) Öğretim Programı, http://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/25135849_18110410_DinKulturu_9-12.siniflar_2010.pdf, (Erişim Tarihi: 12.04.2018).

ÖZTEMİZ, Mutay, (1997), **Cumhuriyet Döneminde Devletin Din Politikaları**, İstanbul: Pencere Yayınları.

SANLI, Ferit Salim, (2017) **Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç, İdeoloji, Politika (1960-1969)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

ŞAN, Mustafa Kemal, (2012), "Baskıcı Bir Laiklik Modeli Olarak Türk Laikliğinin Anatomisi", **Akademik İncelemeler Dergisi**, C: 7, S: 2.

ŞENŞEKERCİ, Erkan, (2000), **Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)**, İstanbul: Alfa Yayıncılık.

KARATEPE, Şükrü, (2001) **Tek Parti Dönemi**, İstanbul.

KÖYLÜ, Murat, (2016), **27 Mayıs'tan 15 Temmuz'a Darbelerin Siyasi Tarihi**, 1. Baskı, Ankara: Kripto Yayınları.

MERT, Nuray, (2007), **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul: Selis Kitapları.

MERT, Yener Lütfü, (2008), **Cumhuriyet Döneminde Kapatılan Siyasi Partiler Kapatma Davaları**, Gerekçeleri ve Sonuçları, Ankara, İlim Yayinevi.

T. C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, 3 Temmuz 1995, C. 58, S. 2434.

Milli Eğitim Temel Kanunu, http://mevzuat.meb.gov.tr/html/temkanun_0/KANUN.pdf, (Erişim Tarihi:12.04.2018).

ÜNSÜR, Ahmet, (2005), **Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri**, İstanbul: Ensar Neşriyat.

YALÇIN, Soner (2013), **Erbakan-Eziyet Edilerek Yalnızlığa Yükseltelen Bir Siyasal Liderin Portresi**, 1. Baskı, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

YAVUZ, Hakan, (2005), **Modernleşen Müslümanlar**, Çev. Ahmet Yıldız, 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.